

IZVOARELE ȘI ISTORIOGRAFIA REFERITOARE LA ISTORIA MONGOLĂ

Violeta-Anca Epure

Nici un eveniment din primele secole ale celui de-al doilea mileniu al erei creștine nu a lăsat o impresie atât de covârșitoare asupra contemporanilor și nu a avut urmări atât de profunde ca marea invazie mongolă. Mongolii au creat cel mai mare imperiu din istoria umanității, mărginit de Oceanul Pacific la răsărit, de cursul inferior al Dunării la apus, de taigaua Siberiei la nord și de Golful Persic și culmile Himalaiei la sud. „Furtuna”, după cum denumea marele istoric Gheorghe I. Brătianu, exploziva lor ascensiune a izbucnit în inima Asiei și a influențat întreaga istorie a omenirii. S-a afirmat, de altfel, că de la cuceririle lui Alexandru până la expansiunea colonială a puterilor europene și la războaiele mondiale, nici un alt eveniment nu a atins asemenea proporții și nu a acoperit un spațiu atât de întins.

1. Izvoare

Principalele izvoare asupra originii Imperiului lui Gingis-han sunt:

-*Istoria secretă*, lucrare anonimă despre care se știe că ar fi fost scrisă în cancelaria celui de al treilea fiu și succesor testamentar al lui Gingis-han, Ögödei; este o cronică despre luptele pentru unificarea triburilor vecine, este „epopeea mongolă despre Gingis-han”.

-*Istoria Generală a Lumii (Djami Tavarykh)* a persanului Rășid –od Din de la curtea marilor hani și contemporan cu evenimentele (secolele XIII-XIV)¹. Lucrarea este de importanță capitală și se ocupă de istoria triburilor și a popoarelor turce și mongole, de istoria lui Gingis-han și a succesorilor săi, tratează despre profetul Muhammad și islam, despre califate până la 1285, despre Iran, Turan, istoria evreilor, a francilor, a împăraților Romei, a papei și a Indiilor. Opera sa a fost terminată la 710 anul Hegirei (=1310/11). S-a documentat din arhiva imperială mongolă, folosind și traducerea unor materiale istorice chineze, uigure, siriene, europene și ebraice. Pentru istoria noastră este important capitolul despre evenimentele 1241-1242².

Cealaltă mare istorie în limba persană, scrisă în Iran în perioada secolelor XIII-XIV, *Ta'rikh-e Djehangusa (Istoria cuceritorului lumii)* este opera lui Ata Malik-e Djuvayni și a fost terminată către 1260. Este importantă pentru istoria Ungariei acelei epoci, pentru „informațiile privitoare la anume *dramatis personae* mongole”. Nu conține nici o referință directă la români³.

Printre martorii contemporani la invazia Asiei Centrale și a Europei s-a regăsit și un mare filosof și poet turkmen, poate cea mai cuprinzătoare minte pe care a produs-o Orientul islamic după profetul Mohamed. Este vorba de Djatal -eddin Rumi Mevlana. Însemnările acestui filosof și poet sunt extrem de importante. Ablai Mehmet Necati concluzionează: „cred că nimeni din contemporani și după ei, n-a vorbit cu atâta adevăr despre acești tătari...”⁴. Trebuie semnalate și izvoarele cronicărești chineze, care ne furnizează informații despre originea și evoluția mongolilor. Pentru epoca urmașilor lui Gingis-han există însemnările călătorilor europeni.

Prima relatare a europenilor este anterioară ofensivei lui Batu și a lui Subödei: este vorba de călătoria întreprinsă de o misiune formată din patru dominicani, care voiau să descopere „Ungaria Mare”, patria primitivă a maghiarilor, a cărei amintire persista în acea vreme și unde ar fi locuit populații rămase păgâne, ce trebuiau convertite. Totodată, se putea verifica veridicitatea zvonului despre o potențială invazie mongolă. După mai multe peripeții, doar un singur călugăr, fratele Iulian, a atins „Ungaria Mare” sau „Ungaria Veche”. Acolo s-a întâlnit și cu primul detașament mongol:

interpretul de pe lângă marele comandant cunoștea șase limbi (între care și ungara și germana) și anunța sosirea mării armate, care aștepta întăriri din Persia, pentru a declanșa atacul împotriva Rusiei și Germaniei. Așadar, „proiectele statului major mongol nu se opreau la Europa răsăriteană”⁵.

Vom face referire și la însemnările lui Ruggiero (Rogerius) din Torre Maggiore, care în momentul atacului hoardelor lui Batu se afla la Oradea, într-o misiune ecleziastică. Memoriile sale sunt foarte sugestive, ele prezentând ravagiile făcute de incursiuni. Valoarea lor este cu atât mai mare dacă avem în vedere faptul că Rogerius a fost prizonier al mongolilor pentru aproximativ un an, însoțindu-i prin Ungaria și Transilvania distruse și înrobite⁶.

În *Analele* călugărului dominican Tholomeus din Lucca între evenimentele atribuite anului 1230, se menționează ocuparea de către tătari a „părților orientale”, după ce și-au divizat oștile pentru a ataca Ungaria și Polonia, pătrunzând și în Rusia spre litoralul mării Pontului. El și-a luat informațiile dintr-o cronică a lui Martinus din Troppau, *Gesta Germanorum*. Datarea însă este eronată; Martinus datează evenimentele la 1239. Tholomeus din Lucca mai prezintă invazia mongolilor și într-o operă dedicată istoriei bisericii din cele mai vechi timpuri și până la 1312⁷.

Informațiile din această cronică se regăsesc și în cronica lui Marino Sanudo cel Bătrân (il Vecchio), zis Torsello, *Liber secretorum fidelium Crucis*. Aceluiași autor îi datorăm și o descriere generală a țării, obiceiurilor și conducătorilor mai importanți ai mongolilor, precum și o prezentare a expansiunii lor în Orient și în Europa⁸.

Un alt cronicar italian care amintește pe români și pe secui cu prilejul mării invazii mongole este Paulinus din Veneția (Paulinus Minorita). La Andrea Dandolo se regăsesc informații despre atacul mongolilor în Ungaria, Rusia, Bulgaria. El nominalizează în mod expres spațiul intracarpatic: această precizare nu apare la autorii italieni menționați anterior, dar poate fi întâlnită și în alte izvoare medievale care se referă la marea invazie mongolă.

Episodul legat de implicarea românilor și a secuilor în ofensiva spre vest a lui Batu han se regăsește și la Jehan Le Long (Ioannes Longus) din Ypres, reprezentant de seamă al cronisticii medievale flamande. Lucrarea sa, *Cronica Monasterii s. Bertini* (a doua jumătate a secolului XIV) conține și o expunere a mării invazii mongole; pasajele care se referă la aceste evenimente au fost compilate de cei care l-au precedat în preocupări.

Textele cronicarilor italieni și ale lui Jehan Le Long par a fi fost derivate din *Gesta Germanorum*, lucrare neidentificată, elaborată în sud-estul spațiului german cândva în ultima parte a secolului al XIII-lea. S-a ajuns la această concluzie după ce au fost studiate însemnările lui Tholomeus din Lucca. Autorul *Gestei* a compilat și el informații din surse contemporane cu marea invazie mongolă. Compilarea acestora fără spirit critic a dus la anumite confuzii, care s-au propagat mai departe și în operele cărturarilor italieni⁹.

Un alt misionar din secolul al XIII-lea, franciscanul Wilhelm de Rubrouck a fost însărcinat de Ludovic cel Sfânt pe lângă marele han tătar. Călătoria sa a început în 1253 și a luat sfârșit în 1255, iar itinerariul este cunoscut în amănunțime, fiind însoțit de o descriere care dovedește o cunoaștere destul de exactă a regiunilor traversate până la mongoli. De la Rubrouck aflăm că de la Don la Dunăre totul ascultă de învingătorii mongoli. „Balcanii s-au supus, iar „Vlahia”, „țara lui Asan” din imperiul bulgar, care se învecinează cu Salonicul, plătește tribut hanului”.¹⁰

De asemenea, am considerat necesar să facem referire la lucrări din prima jumătate a secolului al XIV-lea, dar având în vedere realități politice din veacul anterior. În cele ce urmează, ne vom referi la lucrările misionarului dominican florentin Riccolando da Monte Croce: *Libellus oder Tractatus contra legem Sarracenorum*, *Libellus ad nationes orientales*, *Epistolae ad Ecclesiam triumphantes*, *Itinerarium*. *Itinerarium*, un memorial de călătorie în Orientul Apropiat prezintă un interes aparte pentru relatările despre mongoli, care privesc o multitudine de aspecte: excesele de cruzime și abuzurile față de comunitățile locale supuse, asprimea și intransigența actelor justițiare, supunerea față de conducători, atribuțiile complexe ale femeii în societatea tribală, practicarea sacrificiilor umane la moartea hanilor, organizarea efectivelor militare în conformitate cu sistemul

decimal, consemnarea aspectelor de natură politică. Opera sa conține informații și despre invazia mongolilor în spațiul nostru¹¹.

Date despre marea invazie mongolă și români se regăsesc și la concitadinul lui Riccoldo, Giovanni Villani, autor al unei cronici universale până la 1348¹². Deși lucrările sale nu conțin elemente de substanță privind desfășurarea marii invazii mongole la nordul Dunării de Jos, ele au meritul de a fi semnalat pe români pe scena politică a continentului¹³.

Informații despre invazia tătară se găsesc și în cronicile rusești: putem aminti în acest sens *Epistola de la râul Ugra a episcopului Vassian, Kazanskaia Istoria* de la mijlocul secolului al XVI-lea, *Viata lui Mercurius din Smolensk*, *Povestea morții lui Batu*, *Povestea distrugerii Riazanului de către Batu*; în *Cronica Laurențiană* (1257) se găsesc informații despre recensămintele periodice efectuate de funcționarii Hoardei de Aur după cucerire; asemenea informații există și în cronică armeană și georgiană. În *Cronica de la Novgorod* se află informații despre invazia în Rusia¹⁴.

În afară de izvoarele narative – cronici și însemnări ale călătorilor – s-au păstrat și documente sub forma iarlîkurilor date în bani, exemplare din formularele corespondenței oficiale, precum și vestigii arheologice. Arheologul rus Tereșcenko are meritul de a fi descoperit în urma unor săpături sistematice, care au durat mai mulți ani, ruinele capitalei Hoardei de Aur, Sarai-Berke. Unele obiecte descoperite în săpătură sunt expuse la Muzeul Ermitaj, Secția de Orientalică¹⁵.

Remarcăm, de asemenea, ceramica lustruită de culoare gălbuie, cenușie sau roșatică, decorată adesea cu rotită, tipică civilizației Hoardei de Aur din secolele XIII-XIV, descoperită în așezările din valea Volgăi, Crimeea, Basarabia, în Moldova dintre Prut și Siret. Cercetările arheologice sistematice din centrul urban de la Păciul lui Soare au scos la iveală asemenea resturi ceramice. În Dobrogea s-a mai descoperit și un alt tip de ceramică tătarască de „tip Coconî”, datând din a doua jumătate a secolului al XIV-lea. Ernest Öberländer-Târnoveanu a descoperit mai multe vase întregi sau fragmente ceramice care aparțin culturii Hoardei de Aur din secolele XIII-XIV în urma unor săpături arheologice efectuate în perioada 1974-1991 la Jurilovca, Slava Rusă și Babadag. Aceste vestigii se află la Muzeul Deltei Dunării din Tulcea și la Muzeul Național de Istorie a României din București¹⁶.

Marea invazie a mongolilor din 1241-1242, a fost marcată de un proces fără precedent de îngropare a tezaurilor monetare. În Transilvania, Ungaria, Serbia de Nord, Croația și Slovenia au fost descoperite sute de tezaure de zeci de mii de monede de argint sau billon, uneori și bijuterii; ultimele emisiuni datează din anii 1230-1240. Cercetările din 1980-1990 din România și Bulgaria i-au condus pe cercetători la concluzia că ascunderea unor tezaure pe teritoriul Dobrogei și estul Munteniei pot fi legate de tulburările produse o dată cu apariția armatelor mongole la nordul Mării Negre și la Dunărea de Jos¹⁷.

Studiul tamgalelor de pe pietrele de mormânt prezintă o mare importanță pentru istoria mongolilor, deoarece aceste semne pot fi singurul indiciu pe care-l deținem pentru a face legătura dintre triburi, clanuri, familii care au trăit în epoci diferite¹⁸.

2. Istoriografia problemei

Având în vedere influența adeseori esențială pe care au avut-o tătarii în evoluția unor popoare, problemele legate de istoria sau de etnogeneza lor au fost studiate în lucrări mai vechi sau mai noi¹⁹. Având în vedere spațiul și timpul pe care Imperiul Mongol îl ocupă în trecutul omenirii, istoriografia s-a ocupat de nașterea, dezvoltarea și moștenirea lui cu o atenție binemeritată²⁰; este vorba despre „cel mai mare imperiu pe care l-au realizat cândva, cuceritorii”²¹. În general, în istoriografia universală se pune un accent deosebit pe impactul imens pe care l-a avut invazia mongolă asupra societății euro-asiatice din secolele XIII-XV. Istoricii moderni, însă, nu sunt de acord în ceea ce privește denumirea puterii care a dominat lumea în intervalul temporal menționat. Unii optează pentru termenul de „mongol” (R. Grousset, H. Haworth, C. D’Ohsson, B. Spuler); alții optează pentru cel de „tătar” (V. V. Barthold, C. C. Giurescu, J. Hammer-Purgstall, N. Iorga, H.

Vambery). Istoricii au identificat o cauză de ordin obiectiv a acestei delimitări: este vorba de realitatea istorică a caracterului cosmopolit al imperiului lui Gingis-han, în care, la început au dominat din punct de vedere politic mongolii, apoi tătarii, iar mai târziu, etnic și cultural turcii dġagataici; este opinia lui W. Radloff, cel mai autorizat cercetător al culturii și limbii turco-tătare din Eurasia. Cauza subiectivă a dualității denumirii își are obârșia în „tendința istoricilor de secol XIX de a da o tentă națională fiecărui eveniment de masă”. Ideea statelor naționale datează din același secol: politicienii au fost cei care au manipulat-o, iar istoricii i-au secondat. Probabil, un rol important a jucat și figura lui Gingis-han, de origine mongolă, din tribul Bordijigin-ilor (a se vedea în acest sens creațiile lui V. Hugo, Fr. Schiller, Byron)²².

Considerăm necesar să mai menționăm câțiva cercetători (și lucrările lor), istorici care s-au dedicat studierii istoriei „celui mai mare imperiu pe care l-au realizat cândva, cuceritorii”: Th. T. Allsen (*Prelude to the Western Campaigns: Mongol Military Operations in the Wolga – Ural Region, 1217-1237*, 1983 și *Mongol Imperialism. The Policies of the Grand Qan Mōngke in China, Russia and the Islamic Lands, 1251-1259*, Berkeley-Los Angeles-Londra, 1987), G. Bachfeld (*Die Mongolen in Polen, Schlesien, Böhmen und Mähren. Ein Beitrag zur Geschichte des grossen Mongolensturmes im Jahre 1241*, Innsbruck, 1889), J. Barckhausen (*L'Empire jaune de Gingis-khan*, Paris, 1942), J. A. Boyle (*The Mongol World Empire, 1206-1370*, Londra, 1977), J. Chambers (*The Devil's Horsemen. The Mongol Invasion of Europe*, Londra, 1979), T. N. Dupuy (*The Military Life of Genghis, Khan of Khans*, New York, 1969), F. Grenard (*Gengis-Khan*, Paris, 1935), R. Grousset (*L'empire mongol- l^{re} phase*, Paris, 1941), Ch. J. Halperin (*Russia and the Golden Horde*, Bloomington, 1985; *The Tatar Yoke*, Culumbus, Ohio, 1986), L. Hambis (*Genghis-khan*, Paris, 1973), J. Hammer-Purgstall (*Geschichte der Goldenen Horde in Kiptschak. Die Mongolen in Russland*, Pesta, 1840), L. de Hartog (*Genghis Khan, Conqueror of the World*, Londra, 1989), W. Heissing (*Die Mongolen*, München, 1978), H. H. Howorth (*History of the Mongols from the 9th century*, Londra, 1876-1888), L. Lorincz (*Histoire de la Mongolie des origines a nos jours*, Budapesta, 1984), D. Morgan (*The Mongols*, Oxford- New York, 1987), A. N. Nasonov (*Mongoly I Rus'*, Moscova-Leningrad, 1940), C. D'Ohsson (*Histoire des Mongols depuis Tchinguiz- Khan jusqu'a Timour- Bey ou Tamerlan*, Haga Amsterdam, 1834), P. Pelliot (*Notes sur l'histoire de la Horde d'Or*, Paris, 1949), E. D. Phillip's (*The Mongols*, Londra, 1969), I. De Ratchnevsky (*Genghis khan. His Life and Legacy*, Oxford-Cambridge, 1992), J.P. Roux (*Histoire de l'Empire Mongol*, Paris, 1993), J.J. Saunders (*The History of the Mongol Conquest*, Londra, 1971), G.Soranzo (*Il Papato, l' Europa christiana e i Tartari. Un secolo di penetrazione Iran. Politik, Verwaltung und Kultr der Ilchanzeit, 1230-1350*, Berlin, 1955); *Die Goldene Horde. Die Mongolen in Russland, 1223-1502*, Wiesbaden, 1965; *Les Mongols*, Paris, 1981, A. Tresic Pavičić (*Izgon mongola iz Hrvatske*, Zagreb, 1942), B. Vladimirtsov (*Le regime social des Mongols. Le feodalisme nomade*, Paris, 1948), O. Wolff (*Geschichte des Mongolen oder Tartaren*, Breslau, 1872)²³.

Spre deosebire de alte popoare, etnogeneza și istoria tătarilor au fost studiate până nu demult de străini, ea fiind adesea abordată de pe poziții subiective extrem de diverse. Autorii străini, mai mult sau mai puțin avizați, care s-au dedicat studierii acestei probleme, pot fi împărțiți în două categorii: „În prima categorie se află cei care au purces la studiu cu convingeri și concluzii preconcepute; pentru acești autori – între care se află îndeosebi vechii cronicari apuseni și istoricii ruși – tătarii nu sunt altceva decât un popor barbar, cuceritor și distrugător. Dacă cronicarii medievali occidentali au căutat să-i prezinte pe tătari ca „pedeapsa divină” pentru abaterea săvârșită de la credința față de biserica romană, învățații ruși au fost interesați să justifice astfel expansiunea țaristă (apoi bolșevică), în teritoriile stăpânite de tătari. În a doua categorie, cea a cercetătorilor care se străduiesc să fie obiectivi, se includ tot mai mulți oameni de știință interesați de problematica istoriei tătarăști. Din păcate, clișeele cultivate sute de ani de către autorii din prima categorie se dovedesc încă foarte rezistente. Sunt încă destul de mulți autori (inclusiv de origine turco-tătară), care, în ciuda

obiectivității afișate sau a bunei credințe, se vădesc în realitate tributari, cel puțin parțial, ideilor preconceptuate în privința tătarilor și a trecutului lor”.

Ar mai fi de remarcat faptul că, începând din a doua jumătate a secolului XIX și începutul celui următor cărturarii din Kazan, Crimeea, Turcia au scris despre istoria națională: aceste lucrări s-au bucurat de o circulație restrânsă, neavând ecou în lumea științifică internațională. Menționăm în acest sens pe Ravil Emirhan, Vahit Imanov, Calli Kazan, Ravil Fehritdinov, Tahsin Gemil²⁴.

În istoriografia românească, remarcăm contribuția lui Aurelian Sacerdoțeanu²⁵. De asemenea, o serie de autori s-au ocupat în lucrări generale, sinteze de marea invazie mongolă: amintim în acest sens pe N. Iorga, C. C. Giurescu, A. D. Xenopol, Gheorghe I. Brătianu, Ștefan Pascu, Ștefan Sorin Gorovei, I. Șchiopul. Trebuie să menționăm și câteva traduceri din istoriografia universală: în primul rând, trebuie amintită lucrarea lui B. D. Grekov, A. I. Iacubovschi, *Hoarda de Aur și decăderea ei*, apărută la București în 1953. Gh. Popescu-Telega a tradus lucrarea lui H. Lamb, *Ghinghis-han*.

Esențială pentru studierea și înțelegerea mării invazii este lucrarea lui Șerban Papacostea, *Românii în secolul al XIII-lea între cruciadă și Imperiul mongol*, apărută la Editura Enciclopedică în 1993. De asemenea, dorim să semnalăm lucrările extrem de importante ale lui Aurel Decei²⁶ și Victor Spinei²⁷. Manole Neagoe este autorul unei lucrări de popularizare, apărută la Editura Meridiane, în 1971 și intitulată *Attila, Ginghiz-han și Tamerlan*. Am mai menționa contribuțiile lui G. Bako²⁸ și V. Ciociltan²⁹. Nu trebuie uitată nici lucrarea lui Alexandru Gonța, apărută la München în 1983, *Românii și Hoarda de Aur 1241-1502*, foarte bogat documentată, dar lipsită de spirit critic.

Cercetătorul care se ocupă de studiul istoriei tătarilor trebuie să aibă în vedere și volumul coordonat de Tahsin Gemil, *Originea tătarilor. Locul lor în România și în lumea turcă*, apărut la Editura Kriterion, București, 1997. Lucrarea reunește comunicări științifice prezentate la Simpozionul Internațional Originea Tătarilor. Locul lor în România și în lumea turcă, desfășurat la Constanța între 17-20 noiembrie 1994. Simpozionul s-a bucurat de participarea unui număr mare de oameni de știință din țară și de peste hotare (Turcia, Republica Moldova, Ucraina, Ungaria, Federația Rusă, S. U. A., Canada, Bulgaria).

NOTE:

1. Ablai Mehmet Necati, *Demniirea „tatar” în istoriografia universală*, în *Originea tătarilor. Locul lor în România și în lumea turcă*, Editura Kriterion, București, 1997, p. 42-43
2. Aurel Decei, *Invazia tătarilor din 1241-1242, în timpurile noastre după Djami'ot - Tevârikh a lui Fa'z l-ol-Lah Râşid - od-Dîn*, în *Relații româno-orientale*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978, p. 193-194
3. *Ibidem*, p. 193
4. Ablai Mehmet Necati, *op. cit.*, p. 42-44
5. Gheorghe I. Brătianu, *Marea Neagră de la origini până la cucerirea otomană*, Polirom, 1999, p. 292-293
6. Victor Spinei, *Cronici italiene despre repercusiunile mării invazii mongole din 1241-1242 asupra românilor*, în „Studii și materiale de istorie medie” XIX, 2001, Editura Istros, Brăila, p. 171

Guillaume de Rubrouck et les Roumains au milieu du XIIIe siècle, în „Mélanges de l'Ecole Roumaine en France”, 1929 și *Marea invazie tătără în sud-estul european*, București, 1933

²⁴ L'invaison des tatars de 1241-1242 dans nos régions selon la Djami'ot-Tevârikh de Fa'z l-ol-Lah Râşid od-Dîn (în „RRH”, XII, 1973)

²⁵ *Moldova în secolele XI-XIV*, București, 1982, *Ultimele valuri migratoare la nordul Mării Negre și al Dunării de Jos*, Iași, 1996 *Marile migrații din spațiul nord-pontic în secolele IX-XIII*, Iași, 1995....

²⁶ *Invazia tătarilor din anul 1241 în sud-estul Transilvaniei* în „Culegere de studii și Cercetări”, Muzeul Regional Brașov, 1967

²⁷ *Geneza politicii pontice a Hoardei de Aur (1261-1265) în Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”*, XXVIII, 1991

7. *Ibidem*, p. 173-176
8. *Ibidem*, p. 176-180
9. *Ibidem*, p. 180-181
10. Idem, *Românii și marea invazie mongolă în lucrările cronicarilor florentini din prima jumătate a secolului al XIV-lea în Închinare lui Petre Ș. Năsturel la 80 de ani*, Editura Istros, Brăila, 2003, p. 190-192
11. *Ibidem*, p. 192-198
12. *Ibidem*, p. 202
13. Charles J. Halperin, *The Defeat and Death of Batu*, Columbia University, New York, 1983, p. 50-53
14. Gheorghe I. Brătianu, *op. cit.*, p. 277
15. B. D. Grecov, A. I. Iacubovschi, *Hoarda de Aur și decăderea ei*, București, 1953, p. 12
16. Ernest Öberländer –Târnoveanu, *Începuturile prezenței tătarilor în zona gurilor Dunării în lumina documentelor numismatice*, în *Originea tătarilor*, p. 93-94
17. *Ibidem*, p. 95-96
18. Imre Báski, *Tamgas and names (A Contribution to the Tatar Ethnogenesis)*, în *Originea tătarilor*, p. 67
19. Tahsin Gemil, *Problema etnogenezei tătarilor*, în *Originea tătarilor*, p. 49
20. Ablai Mehmet Necati, *Denumirea „tătar” în istoriografia universală*, în *Originea tătarilor*, p. 40
21. Apud N. Iorga, *Essai de synthèse de l'histoire de l'humanité*, Paris, 1926, volumul II, p. 425
22. Ablai Mehmet Necati, *op. cit.*, p. 40-41
23. Victor Spinei, *Ultimele valuri migratoare de la nordul Mării Negre și al Dunării de jos*, Editura Helios, Iași, 1996, p. 236-240
24. Tahsin Gemil, *op. cit.*, p. 49-50

Résumé

L'étude ci-joint se compose de deux parties distinctes: les sources et l'historiographie concernant l'histoire des Mongols. La première partie présente les sources narratives (les chroniques dans la langue persane, les sources chinoises, les chroniques et les notes de voyage des européens), les documents sous la forme des iarlîk-s, des exemplaires des formulaires de la correspondance officielle, ainsi que des vestiges archéologiques et des tamgas. La deuxième partie mentionne une série de chercheurs, qui se sont dédiés à l'étude de l'histoire du plus grand empire que les conquérants ont jamais réalisé, tant de l'historiographie universelle, que de celle roumaine, aussi.